

**Наставно-научном већу
Филозофског факултета у Београду**

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду изабрани смо у комисију за оцену докторске дисертације *Српска интелектулана елита и косовско питање 1974–1989*, коју је написао колега **Петар Ристановић**. Прочитавши је, слободни смо да поднесемо следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Колега Петар Ристановић рођен је 1985. године у Ужицу, где је завршио основну школу и гимназију. Историју је студирао на Филозофском факултету у Београду, на коме је дипломирао 2010. године. У својој генерацији био је један од најбољих студената, што потврђује и висока просечна оцена положених испита – 9,43. Током студирања био је стипендиста Министарства просвете, *Фонда за талентоване ученике* општине Ужице и *Фонда за младе таленте „Доситеја“* Министарства просвете Републике Србије. Међу младим колегама био је познат по озбиљном и савесном раду, добро промишљеним и зрелим одговорима на испитима, а током семинарских разговора и по култури дијалога и широким интересовањима. Сви ови квалитети потврђени су у дипломском раду *Ужичка република у мемоаристици*, који је испитна комисија вредновала највишом оценом. Колеге наставници посебно су нагласили способност уочавања у историографији до сада непроучаваних тема, зналачко прожимање историјске науке са књижевношћу и веома леп стилски израз.

У септембру 2011. године, одбраном мастер рада *Србија 1941: сведочења и сећања* колега Ристановић је на Филозофском факултету у Београду завршио и мастер студије, током којих је добио највише оцене. За време ових студија у стручном погледу је много напредовао, пре свега захваљујући личним истраживањима и проучавању методолошке литературе, којом је своја историографска знања обогатио и теоријским. То се осетило у високим дOMETИМА мастер рада, о коме су чланови испитне комисије изнели најпозитивније мишљење.

Школске 2011/2012. године Петар Ристановић је на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду уписао докторске студије, на којима је с највишим успехом положио све предвиђене испите. Истовремено, започео је истраживање за докторску дисертацију *Српска интелектуална елита и косовско питање 1974–1989*, чија

му је израда одобрена одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета, донетом на XII редовној седници од 15. маја 2014. године.

Од априла 2011. до марта 2012. године колега Ристановић је волонтерски радио као новинар-сарадник интернет портала *Wannabe Magazin*. Од априла 2012. до јуна 2013. био је хонорарни сарадник *Политикиног забавника*, а од фебруара 2013. године уредник интернет портала *Српског академског круга*, чији је и један од оснивача.

Од фебруара 2012. године као истраживач-сарадник запослен је у Институту за српску културу – Приштина, са привременим седиштем у Лепосавићу, на пројекту *Материјална и духовна култура Косова и Метохије*.

Поседује добро знање енглеског језика, писаног и говорног, и основно знање руског језика. У наведеним пословима и пројектима доказао се као добар индивидуални истраживач и као драгоцен сарадник у тимском раду. Учествовао је на више домаћих научних скупова и објавио неколико научно-стручних радова различитих категорија, објављених у научним часописима и зборницима радова, а посвећених углавном историји Српске православне цркве и косовско-метохијском проблему:

1. „Ужичка република у мемоаристици“, *Војноисторијски гласник*, Институт за стратегијска истраживања, бр. 2/2010, стр. 118–135.
2. „Административне промене на простору Старе Србије 1918–1941“, Институт за српску културу Приштина, Приштина – Лепосавић, *Баштина*, св. 32 (2012), стр. 171–194.
3. „Добрица Ћосић и отварање косовског питања 1968. године“, Институт за српску културу Приштина, Приштина – Лепосавић, *Баштина*, св. 33 (2012), стр. 197–230.
4. „Листови Српске православне цркве и косовско питање 1980–1982“, Институт за српску културу Приштина, Приштина – Лепосавић, *Баштина*, св. 35 (2013), стр. 205–228.
5. „Поглед са стране – часопис *Наша реч* о догађајима на Косову и Метохији 1980–1987“, у: *Традиција, промене, историјско наслеђе, питање државности и националног идентитета на Косову и Метохији*, Зборник радова са националног научног скупа са међународним учешћем, одржаном у Лепосавићу 24. децембра 2013. године, уредник Срђан Словић, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, стр. 365–378.
6. „’Тамо је све почело’ – Косово као темељ постјугословенског дискурса“, Институт за српску културу Приштина, Приштина – Лепосавић, *Баштина*, св. 37 (2014), стр. 155–173.
7. „Књига гостију манастира Високи Дечани (1924–1945) као историјски извор“, Институт за српску културу Приштина, Приштина – Лепосавић, *Баштина*, св. 39 (2015), стр. 171–188.
8. „Вољни сарадници – место Српске православне цркве у постјугословенском дискурсу“, у: *Српска теологија данас 2014*, Зборник радова шестог годишњег симпозиона одржаног на Православном богословском факултету 30. маја 2014, пр. Радомир Б. Поповић, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Београд 2015, стр. 107–118.

На основу анализе квалитета радова Петра Ристановића може се закључити да је веома плодан млад истраживач, уз то разноврсних научних интересовања. У свима је изнова доказивао истраживачке квалитете, преиспитујући закључке донете у већ постојећој историографској литератури, а првенствено се ослањајући на пажљиво прикупљене историјске изворе и њихову темељну анализу. Препознатљиву карактеристику његових радова отуда чини њихова заснованост на пажљивом проучавању историјских извора, поштовању постојеће научне литературе, ширини методолошког приступа, опрезности у доношењу закључака, поузданости научног апарата, реду и јасноћи у излагању, једноставности и допадљивости стила.

Из тематског круга интересовања која га највише привлаче проистиче и његова докторска дисертација *Српска интелектуална елита и косовско питање 1974—1989* захтевност и деликатност виде већ из предложеног наслова. С обзиром на значај теме, колега Петар Ристановић је обавио истраживања у више домаћих архивских установа: Архиву Југославије, Архиву Србије, Историјском архиву Београда, Дипломатском архиву Министарства спољних послова Републике Србије, Архиву Манастира Високи Дечани, Историјском архиву Краљево и Историјском архиву Ужица, у којима је похрањено неколико десетина релевантних фондова и збирки. Осим тога, истраживањем је обухватио мноштво објављених историјских извора, међу којима се истичу збирке нормативних и других државних аката, као и извештаји органа управе (33 наслова), потом мемоарску литературу (94 наслова), богату штампу и периодику (34 наслова), коју чине дневне новине, недељници и часописи. Мада се ова врста грађе најчешће сматра извором „другог реда“, у овом проучавању има изузетну важност будући да је штампа извештавала о многим активностима интелектуалне елите, али и због недоступности све потребне архивске документације. Коришћена литература подједнако је богата, објављена махом на српском и делимично на енглеском језику. Чине је 223 монографије и 118 чланака и расправа. Заснована на радовима домаћих и страних аутора, ова обимна литература представља освојена сазнања о историји Косова и Метохије и косовско-метохијском проблему у периоду од последњих деценија XIX до почетка XX века.

2. Предмет и циљ дисертације

Као што је и у наслову прецизно дефинисано, предмет истраживања представљао је однос српске интелектуалне елите према Косову и Метохији и просецима који су се на том простору одвијали од доношења Устава 1974. до усвајања амандмана на Устав СР Србије 28. марта 1989. године. Притом, под појмом српске интелектуалне елите подразумевани су интелектуалци из Србије, али и из других југословенских република, као и из емиграције, који су сви заједно припадали српској нацији и на различите начине били укључени у дешавања и расправе о косовском питању. Београд је за све њих био место окупљања, дијалога и покретања иницијатива. Њихово деловање пак најчешће је било везано за

простор Србије, те је због тога изабран термин „српска интелектуална елита“, уместо „интелектуална елита из Србије“, који је превише ограничавајући, или „југословенска интелектуална елита“, који ширином превазилази могућности дисертације.

Истраживање је превазишло територијални оквир САП Косово, с обзиром на то да је због његове улоге у југословенским кризама имало много шири контекст, не само југословенски већ и светски. У проучаваном проблему преплићу се бројни догађаји и процеси: деценијама присутне међуетничке напетости, промена етничког састава становништва, ескалација албанског сепаратизма, реакције српског становништва, административне промене, слабљење федерације, бујање национализма, појава дисидената, рађање опозиције режиму, све извесније урушавање источног блока, почеци демократизације комунистичких држава. Током периода који је ово истраживање обухватило појединци из редова српске интелектуалне елите активно су суделовали у многим збивањима важним за историју косовског питања, настојећи да утичу на поступак и садржину његовог решавања. Њихово деловање се може поделити у две фазе. Током прве, која се хронолошки може ограничити албанском побуном на Косову априла 1981. године, ово ангажовање је било спорадично, најчешће појединачно, везано за конкретне догађаје и мотивисано њиховом важношћу за српско и југословенско друштво у целини, а не ситуацијом на простору САП Косово. У другој фази, од албанске побуне 1981. па до уставних промена 1989. године, ангажман је био директно подстакнут догађајима на Косову и ескалацијом косовског питања, првенствено у медијима. Истовремено, био је повезан и са све отворенијим опозиционим деловањем појединаца из редова интелигенције.

Основни циљ истраживања чинио је отуда покушај да се у што ширем контексту и што прецизније прикаже и анализира улога српске интелектуалне елите у формулисању ставова према косовскометохијским проблемима. Извршена анализа требало је да покаже историјат овог процеса, иселавања неалбанског становништва, захтеве Албанаца за републиком, неконтролисано насељавање из Албаније и ново тумачење историјских чињеница везаних за Косово, појединачне, стихијске реакције појединаца из редова српске интелигенције, њихову доцнију све већу масовност и постепену организованост. Истраживање је требало да пружи детаљан увид у то колико су и како у српским интелектуалним круговима учавани важност и сложеност косовског питања, идеје и иницијативе за његово трајно разрешење, те да допринесе бољем разумевању више тема важних за историју Југославије.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Проучавајући историјске изворе и литературу, колега Ристановић је поставио неколико важних хипотеза, које је истраживањем требало доказати или оспорити. Из њиховог педантног пописа издвајамо неколико које су се чиниле посебно важним:

- Косовско питање је део дуготрајног историјског процеса који почива на деценијама присутним међуетничким тензијама, разликама у тумачењу прошлости и виђењима будућности простора који два народа, српски и албански, сматрају неодвојивим делом своје националне територије.

- У периоду 1974–1986. године дошло је до све израженије етничке конфронтације, измењена је етничка мапа Косова и одиграле су се промене које су имале трајне последице по будућност овог простора, али су, посредно и непосредно, представљале и значајан корак ка распаду Југославије и потоњим „ратовима за југословенско наслеђе“.

- Устав из 1974. године дао је подстицај и легитимитет сепаратистичким тежњама Албанца, утицао на пораст међуетничких тензија и изазвао реакцију представника српске интелигенције.

- Албански политички представници су или игнорисали албански сепаратизам или доприносили његовој ескалацији.

- Српски политички представници су, докле год је то било могуће, игнорисали ситуацију која је владала на Косову, а када је под утицајем јавности дошло до њиховог деловања, оно је доста дуго било више формалног карактера.

- Појединци из редова српске интелигенције иступали су, махом индивидуално, приликом појединих догађаја везаних за Косово и Метохију. До организованог деловања дошло је тек пред крај периода обухваћеног истраживањем.

- Представници српске интелигенције видели су косовско питање првенствено као део ширег српског питања и последицу нерешеног националног проблема у Југославији.

- Српски интелектуалци су захтевали решавање косовског питања, као и националног питања уопште, искључиво у оквиру Југославије.

- Конкретни, јавно изречени предлози за решавање косовског питања били су ретки, често неоствариви на терену, док су у приватним контактима и разговорима прављене бројне комбинације: од укидања косовске аутономије до договора са косовским сепаратистима и поделе Косова.

- Велика већина представника српске интелигенције била је, посредно или директно, део српског и југословенског система. Акција српских институција на решавању косовског питања била је у својој суштини југословенска.

Завршетак истраживања потврдио је значај постављених хипотеза и у потпуности их оправдао.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Структуру докторске дисертације *Српска интелектуална елита и косовско питање 1974 – 1989*. чине Предговор, Увод, шест поглавља и Закључак.

У Предговору (стр. I– IX) је дато објашњење временског и тематског оквира теме. Указано је да докторска дисертација обрађује период „од Устава до Устава“, прецизније од

доношења Устава из 1974. до усвајања амандмана на Устав СР Србије у марту 1989. године, чиме је положај покрајина темељно измењен, будући да су им одузете компетенције којима су изједначаване с републиком. Објашњено је због чега су паралелно праћена два процеса: развој косовског питања и формирање опозиционог круга међу српским интелектуалцима. Средином осамдесетих година, након избијања „случаја Мартиновић“, ова два процеса су се укрстила. Истовремено, дат је приказ коришћених историјских извора и релевантне литературе.

У Уводу(стр. 1–5) су разјашњени појмови из наслова теме. Прецизирано је да је косовско питање посматрано као наставак никад завршеног Источног питања. Такође, дефинисан је у извесној мери споран појам „интелектуалци“.

Прво поглавље, „Косовско питање у социјалистичкој Југославији 1945–1974“ (стр. 6–22), представља увод у тему, а садржи кратак преглед најважнијих догађаја на простору Косова и Метохије у периоду од окончања рата до усвајања Устава 1974. године. Посебно су истакнути догађаји и појаве попут Дреничке побуне, оснивања АКМО, односа Албаније и Југославије у послератном периоду, главних проблема с којима се нова власт на Косову суочила, економске ситуације, територијалног заокруживања покрајине 1959. и промена које је донео устав из 1963, потом Брионског пленума, захтева за прерастањем покрајине у републику, демонстрација из 1968. и коначног дефинисања статуса САП Косова уставним амандманима (1967, 1968. и 1971) и Уставом из 1974. године.

У другом поглављу, „Према републици“ (стр. 23–104) изложен је међународни положај Југославије у периоду од 1974. до смрти Јосипа Броза Тита 1980. и побуне на Косову 1981. године. Потом су приказани главни процеси у унутрашњим односима у Југославији, с нагласком на Србију. Ситуација на Косову током седамдесетих година приказана је кроз разјашњавање политичких односа, стања економије, кретања у образовању, култури и посебно међунационалним односима. Нарочита пажња посвећена је процесу албанизације, подстицањем од доминатних албанских кадрова, на челу са „џаковачком групом“, која је имала апсолутну власт у покрајини. У оквиру посебног потпоглавља приказани су југословенско-албански односи током седамдесетих година, особито кључни постулати југословенске политике према Албанији и политике Албаније према СФРЈ, поготово према областима настањеним Албанцима. Највећа пажња обрађена је на утицај из Албаније на албанско становништво преко културне сарадње и туристичких веза. Такође, приказани су настанак и јачање илегалног сепаратистичког покрета, формираног међу албанским националистима махом из балистичких породица и с упориштем међу студентима организаторима демонстрација 1968. године. Покрајинска политичка бирократија је прикривала податке о активностима илегалних група, како би очувала своје позиције, што је омогућило јачање покрета и његов велики утицај на избијање побуне 1981. године. Претпоследње потпоглавље бави се албанском екстремном емиграцијом, те су наведене најважније емигрантске организације, њихови циљеви, вође и земље у којима су деловали. акценат је стављен на организацију „Црвени народни фронт“, која је била у блиским везама с албанским Сигуримјем и низом илегалних група на простору САП Косова. У последњем потпоглављу разјашњена је афера око тзв. Плаве књиге и покушаја српског руководства, на челу са Дражом Марковићем, да убрзо после усвајања

Устава из 1974. године покрене питање преиспитивања уставних односа између републике и покрајина. Приказана је подељеност у српском руководству, која је већим делом потицала из рђавих личних односа и борбе за позиције пред предстојећи конгрес. Напокон, указано је на кључне проблеме у уставним односима који су трајали све до 1989. године.

Треће поглавље, „Акција и реакција“ (стр. 194 – 282) главно се бави побуном на Косову из 1981. године и њеним последицама. На основу поверљиве архивске грађе приказани су догађаји на Косову од 11. марта 1981. до ескалације демонстрација у покушај побуне од 1. до 3. априла исте године. Указано је на околности које су довеле до масовног изласка Албанаца на улице, на организаторе демонстрација 11. и 25. марта и број страдалих у покушају побуне, укључујући и њихова имена. У наставку поглавља разјашњени су улога Србије и српских снага безбедности током и након побуне, чистке у покрајини које су уследиле и опирање покрајинске политичке бирократије да заиста изведе „диференцијацију, као и утицај побуне на погоршање већ осетљивих међунационалних односа. Посебна пажња је посвећена усвајању Платформе о Косову ЦК СКЈ у новембру 1981, будући да је она све до 1986. године остала једини документ савезног партијског и државног врха који се директно бавио стањем на Косову. Њено писање и усвајање обележили су „политичка трговина“ и преламање косовског питања на друга, сматрало се знатно важнија политичка питања, пре свега на проблем уставних односа у Србији и евентулане импликације њихове промене на целину федерације. Последњи део поглавља говори о покушају републичког руководства Србије да поново покрене питање преиспитивања уставних односа СР Србије и покрајина на 18. седници ЦК СК Србије. Иако се стицао утисак да је на њој постигнута политичка победа српског руководства, у народним месецима изостала је подршка иницијативи на савезном нивоу, те конкретних резултата није било.

Четврто поглавље, „Демократска опозиција“ (стр. 283 – 387) у потпоглављима говори о друштвеном утицају интелектуалаца, њиховом положају у комунизму и посебно у комунистичкој Југославији. Истакнут је значај разјашњавања дилеме да ли је у Југославији уопште било дисидената и, ако јесте, ко су они били. Потом је приказано бујање критичке мисли међу интелектуалцима током периода либерализације после 1966. године. Кроз три одвојена случаја: прогон групе професора Филозофског факултета, прогон наставника Правног факултета и судбину СКЗ у периоду када је Добрица Ћосић био на њеном челу (1969–1972) указано је на формирање упоришта критичке мисли, угушених у време пада руководства Марка Никезића. Такве околности довеле су до формирања опозиционог круга окупљеног око Добрице Ћосића, групе професора удаљених са Филозофског факултета, њихових личних пријатеља и студената „шездесетосмаша“. Овај неформални круг био је језгро окупљања опозиционара међу интелектуалцима почетком и средином осамдесетих година.

У петом поглављу, „Ка разрешењу“ (388 – 535) почетку је дат преглед кључних догађаја на међународном плану и места СФРЈ у њима. Потом су идентификовани најважнији процеси у унутрашњој политици Југославије током осамдесетих година, с нагласком на место и улогу СР Србије у њима. Поглед је потом усмерен ка САП Косову. Приказане су године тзв. стабилизације, од побуне 1981. до ескалације проблема у лето 1985. године. Нарочита пажња посвећена је појави иселјавања Срба и Црногораца, о чему је

јавно проговорено тек након побуне из 1981. године. Постепено, ово је питање постало кључно, те је српско руководство на тој основи вршило притисак на руководства САП Косова и федерације. Према извештајима сачињеним у покрајини и републици, дата је груба процена броја исељених у периоду 1961–1981. и протумачена политизација проблема исељавања до краја осамдесетих година. Указано је на утицај овог проблема на међунационалне односе на Косову и формирање различитих наратива у које су Албанци и Срби веровали. Различито виђење важних питања од стране руководства САП Косова и СР Србије и њихова злоупотреба у политичком сукобу приказани су кроз спор око изгледа и начина употребе заставе албанске народности. Последње потпоглавље говори о утицају Албаније на развој косовског питања током осамдесетих година и активности албанске емиграције, особито о формирању и деловању „Покрета за албанску социјалистичку републику у Југославији“, који је настао спајањем више најактивнијих илегалних организација. Из ове организације је изникло „Народни фронт Косова“ и његово ратно крило „ОВК“ 1992. године.

Последње поглавље, „Антибирокупатска револуција“ (стр. 536 – 746) говори о догађајима из друге половине осамдесетих година. У њему је приказан успон интелектуалаца као нове друштвене снаге, формиране током низа друштвено-политичких случајева и покушаја репресије над стваралаштвом и слободом мисли. Врхунац ангажовања интелектуалаца подударно се с политичким врхунцем Ивана Стамоблића, о чијој је политичкој каријери више речи било у другом потпоглављу. До снажног ангажовања интелектуалаца на косовском питању је дошло током „случаја Мартиновић“, чији су ток и последице детаљно реконструисани. Ангажман на косовском питању је анализиран у потпоглављима која се баве настанком и јачањем српског покрета отпора на Косову и догађајима око Меморандума САНУ. Афера око Меморандума била је истовремено својеврсни увод у успон Слободана Милошевића, коме је посвећено претпоследње, најобимније потпоглавље рада. Супротно устаљеном мишљењу, истраживање је показало да је највећи број интелектуалаца за време успона Слободана Милошевића остао по страни, у улози посматрача. Осим тога, његово „преузимање“ покрета Срба са Косова и снажно ангажовање на косовском питању потисло је интелектуалце у други план, што је и приказано у последњем потпоглављу рада.

Дисертација се завршава кратким Закључком (стр. 741 – 746) где су сумирани главни процеси обрађени у раду. На крају, дати су попис коришћених историјских извора и литературе (747 – 771) и биографија колеге Петра

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Из предоченог садржаја шест поглавља докторске дисертације колеге Петра Ристановића очито је да се истраживачки суочавао са најболнијим српским темама и то у времену које представља готово савременост. Уз то, било је крцато збивањима и појавама који су се сустизали и преплитали, повећавајући кризу југословенске државе и доводећи политичке и интелектуалне врхове пред најтежа искушења и изазове. Посебно треба нагласити да су сличне теме још увек веома ретке у домаћој историографији, будући да су се њима више бавили

политиколози и публицисти. Не располагајући потребним документима, историчари су пак због строгих захтева своје методологије морали да буду далеко обазривији и уздржанији. Из тог би се разлога могло рећи да је колега Петар Ристановић преузео велики стручан ризик, постављајући као истраживачки циљ давање одговора на низ сложених питања и њихово научно тумачење. Резултат до кога је дошао превазишао је, међутим, почетна очекивања. С обзиром на свеобухватност и темељитост извршених истраживања, овом су докторском дисертацијом умногоме обogaћена постојећа знања о историји косовског питања, првенствено његовом утицају на будућност српске нације и распад југословенске државе, укључујући међународни контекст целог проблема. Много смо више сазнали и о историји српске критичке мисли 70-их и 80-их година XX века, нарочито о ставу српске интелигенције према проблему Косова и Метохије. Ово је тим значајније ако имамо у виду да је управо косовско-метохијски проблем представљао једну од преломних тачака у њеном политичком ангажовању, својеврстан испит из политичке зрелости и мудрости, као и да је ова појава неодвојива од оживљавања националне свести, бујања национализма и демократских тенденција. Томе треба додати и чињеницу да још увек имамо веома мало радова који дају поуздан увид у опозициона расположења српске нације и њених интелектуалних предводника.

6. Закључак

Упознававши се са завршеним текстом докторске дисертације *Српска интелектуална елита и косовско питање 1974* - ~~1980~~ ^{те} Петра Ристановића, Комисија је закључила да њен садржај и структура одговарају одобреној пријави, те да су анализирана сва питања претходно утврђена као истраживачки проблем. Комисија такође закључује да ова докторска дисертација по свом истраживачком домету и сазнањима стеченим о једној важној историјској теми представља оригинално и самостално научно дело, те да су се стекли сви потребни услови за њену јавну одбрану, на којој ће бити изречена појединачна мишљења и сугестије. Имајући све наведено у виду, предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду да прихвати овај позитиван реферат и сагласи се с одржавањем јавне одбране.

Београд,
Комисија:

12.

октобар

2018.

Др Љубодраг Димић, редовни професор
Филозофски факултет, Београд

Др Александар Животић, ванредни професор
Филозофски факултет, Београд

Др Миомир Гаталовић, научни сарадник
Институт за савремену историју, Београд

Др Мира Радојевић, ванредан професор (ментор)
Филозофски факултет, Београд